

ОТЛАРНИНГ ЭКСТЕРЬЕРИ ВА УНИ БАҲОЛАШ

И.И.Ҳафизов–“Йилқичилик” бўлим бошлиғи, қ.х.ф.н., катта илмий ходим
Чорвачилик ва паррандачилиқ илмий тадқиқот институти

Аннотация. Мақолада экстерьер тушунчасига таъриф берилади, унинг йилқичиликдаги аҳамияти, отларда экстерьер умумий тана тузилиши ва иш қобилияти, скелет ва мускулларининг тузилишига боғлиқлиги баён қилинган. Шунингдек, илк маротаба экстерьер тушунчаси ким томонидан қачон қўлланилганлиги, уни қўллаш шакллари, отларнинг ташқи тузилишига қараб уларнинг кучлилигини, юриш ва чопиш тезлигини, иш қобилиятини аниқлаб бўлмаслиги, бу хусусиятларни аниқ билиш учун уларни махсус синаб кўриш ёки хўжалик ишларида узоқ вақт кузатиб юриш кераклиги, уларнинг экстерьерига қараб, насл қолдириш хусусиятига тўлиқ баҳо бериб бўлмаслиги тўғрисида батафсил ёзилган.

Калит сўзлар: экстерьер, насли отлар, наслдорлик, тана тузилиши, кўкрак кенглиги, пешона кенглиги, баҳолаш, зот, от ҳаракати.

Summary. The article defines the concept of exterior, describes its importance in horse breeding, and explains that the exterior of horses depends on their overall build and performance, as well as their skeletal and muscular structure. It also provides a detailed description of exterior, including who used it, the forms of its application, their strength based on the external structure of horses, their walking and running speed, and their performance, and whether it is necessary to specifically define these characteristics in order to know them over a long period of time.

Key words: exterior, breeding horses, breeding value, body type, chest width, forehead width, evaluation, breed, horse movement.

Кириш. Экстерьер—бу организмнинг ташқи тузилиши бўлиб, у ҳайвоннинг махсулдорлиги, иш қобилияти ҳамда наслдорлик қимматини характерлайди. Отларда экстерьер умумий тана тузилиши ва иш қобилияти, скелет ва мускулларининг тузилишига боғлиқ. Насли отларни баҳолашда тана қисмларининг номланишини, ўлчамларини билмасдан бонитировка қилиб бўлмайди.

Отларнинг экстерьерлари тўғрисидаги илк илмий асар биринчи марта 1717 йилда Григорий Федорович Долгоруков томонидан ёзиб қолдирилган. Экстерьер тўғрисидаги биринчи асар 1774 йилда француз олими Клоу Буржел томонидан ва Россияда эса экстерьер ҳақидаги илк китоб 1832 йилда В.И.Всеволодов томонидан ёзиб қолдирилган. 1868 йилда немис зоотехниги Зеттегаст барча қишлоқ хўжалик ҳайвонлари учун экстерьерни аниқлаш қуйидаги шаклини қўллаш таклиф қилинади. Шунга ўхшаш усул, Вилькенс ва Ролофлар томонидан ҳам таклиф қилинади.

Экстерьер ҳақидаги тўғри тушунча зоотехника фанининг классиклари П.Н.Кулешов, Н. П. Чирвинский томонидан яратилди. Кейинчалик уларнинг ишлари давом эттирилиб М. И. Придорогин, Е. А. Богданов, М. Ф. Иванов, Е.Ф.Лускун ва бошқалар томонидан аниқ усул ишлаб чиқилди.

[8]таъкидлашича, экстерьерга тўлиқ баҳо бермаслик ёки баҳолашда экстерьерни умуман ҳисобга олмаслик отларнинг конституциясини бўшашиб кетишига, экстерьериди баъзи нуқсонларнинг ҳосил бўлиши ва иш қобилиятининг сусайиб кетишига олиб келади. Шунинг учун наслчилик ва товар хўжаликларида отлар экстерьерига қараб баҳоланиши шарт. Уларнинг экстерьерини баҳолашда олдин инвентар номерлари, зоти, лақаби, жинси аниқланади. Бияларнинг экстерьерларини баҳолашда эса, булардан ташқари, қочирилган вақти ва охириги қулунлаган вақти ҳам аниқланиши керак. Шундан сўнг отлар текис майдонгача олиб чиқилиб, уларнинг соғлигига, хўжалик типига ва гавдасининг умумий тузилишига, юриш тезлигига, оёқларини тўғри ташлашига, нафас олиши ва гавдасининг тебранишига алоҳида эътибор берилади. Шундан кейин, танасипинг алоҳида-алоҳида қисмларини баҳолашга киришилади. Баҳолаш отнинг бош қисмидан бошланиб оёқлари билан якунланади.

Тадқиқот мақсади. Отларнинг экстерьер кўрсаткичларини аниқлаш ва баҳолаш орқали қимматли хўжалик фойдали хусусиятларини ўзида мужассамлаштирган отларни танлаш ва саралашдан иборат

Тадқиқот усуллари. Тадқиқот зоотехнияда умумқабул қилинган биологик, зоотехникавий усулларда олиб борилди.

Тадқиқот натижалари. Отларни экстерьер кўрсаткичларини баҳолаш учун 5 та асосий жиҳатлар: мувозанат (тана қисмларининг бир-бирига нисбати), оёқларни қўйилиши, от ҳаракатлари, мускул тўқималари тузилиши, зоти ва зотдорлиги инобатга олинади.

Мувозанат – бу отни тана тузилишини баҳолаш жараёнидаги энг муҳим жиҳат ҳисобланади. У отнинг ҳаракати сифатини яхшилайти ва у асосан скелет суякларининг тузилиши билан белгиланади. Мувозанат отни мускул тўқималари ва вазнини олд томонидан орқасигача, тепасидан пастки чизигигача, бир ён томонидан иккинчи ён томонигача текис тақсимланишини оз ичига олади. Бу жиҳат отнинг тирик вазнига боғлиқ равишда кечмайди. Унинг асосини турли тана қисмларининг тўғри бурчаклар ва нисбатларда жойлашиши ташкил қилади. Агарда скелет-суяк тизими тўғри шаклланган бўлиб, отнинг вазнини танаси бўйлаб текис тақсимланиш имконини берса, от енгил ёки оғир вазнда бўлишидан қатъий назар у мувозанатли ҳисобланади. Тўғри шаклланган мувозанат отларда осон бурилиш (қайрилиб олиш), катта кучга эга бўлиш ва ҳаракатларини енгил кўчиш имконини беради.

Тана тузилишини тўғри шаклланганлиги (оёқларини қўйилиши). Отдаги мақбул хусусиятларини сақлаб қолишда ҳамда тўғри ва эркин ҳаракат қилишида оёқларнинг қўйилиши муҳим аҳамият касб этади. Бу скелет-суякнинг тўғри ва текис шаклланганлиги, айниқса, оёқларининг қўйилиши билан аниқланади. Скелет-суякнинг тўғри шаклланиши мувозанат билан мустаҳкам боғлиқ бўлиб, отларнинг юришига таъсир кўрсатади.

От ҳаракатлари. Ҳаракатлар бизга отнинг қандай олдинга интилишини билдириб, унинг соғлигини сифатини баҳолаш имконини беради.

Мускул тўқималари.Отларни ён томонидан, олдидан ва орқасидан қараганда улардаги мускуллари тузилиши (мускул толалари сони, сифати ва гавда бўйлаб тақсимланиши)ни баҳолаш мумкин.

Зоти ва зотдорлиги. Отларнинг зоти (зотдорлиги)ни баҳолаш уларда ушбу сифатлар қанчалик яхши ифодаланганлигини аниқлаш имконини беради. Кўпчилик от зотлари ажойиб сифатга эга бўлиб, мазкур зотга мансуб вакиллариининг баҳолашда улардан идентификация сифатида фойдаланиш мумкин. От зотини баҳолашда мутахассис мазкур отни соф зотли вакилларига қанчалик яқин келишини аниқлайди. Бу мезон йилқичиликда отни зотини аниқлаш бўйича ўтказиладиган турли табдирларда муҳим аҳамият касб этади.

Хулосалар. Отнинг зоти ва ундан фойдаланиш йўналишига қараб турлича талаб қўйилади. Баъзи зот отлардан салт минилганда юқори ҳаракатчанликни, бошқасидан эса уни йўртириб юрганда тез ҳаракат қилишни, кейингисидан юк тортишда кучли ҳаракатланишни ва яна бир бошқасида оғир юкни кўтариб юришни талаб қилинади.

Отларнинг экстерьерига қараб, уларнинг иш қобилияти бўйича йўналиши, конституциясининг типлари, суягининг мустаҳкамлиги, мускулларининг қай даражада ривожланганлиги ва маҳсулдорлигини баҳолаш мумкин. Шунинг учун ҳам отларнинг экстерьер кўринишига алоҳида эътибор берилади. Жуда қадимдан қишилар отларнинг ташқи тузилишига қараб, унинг маълум кўрсаткичларини ҳисобга олиб борган. Шу нуқтаи назардан ҳам отларнинг экстерьерига алоҳида эътибор бериб келинган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. A.A.Nurmatov, B.D.Allashov, Sh.Sh.Jabborov, I.Rustamova, Sh.Tursunov. Feeding farm animals based on the new innovative total mixed ration (TMR) technology. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. 2020/12/1. 614 (1), 012161

2. B.D.Allashov, M.X.Zulfikarov, F.Toreev. Effective agrotechnology for cultivation of forage crops. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, 2020, 614 (1), 012159 <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/614/1/012159>

3. B.D.Allashov, M.X.Zulfikarov, M.N.Sattarov. Primary seed production of fodder crops. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science 614 (1), 012160 <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/614/1/012160>

4. I.I. Hafizov, A.I. Hafizov, Y.S.H. Karimova, K.N. Ergashev. The effects of living the weight of a different genotype to figure foal storage technologies. The effects of living the weight of a different genotype to figure foal storage technologies/Mejdunarodnaya konferensiya po ekologicheskoy nauke, texnologiyam i injiniringu (ICESTE 2024)/ Pekin, Kitay, 14-15 oktyabrya, 2024, g., Tom, 563 (2024), №03090 <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202456303090/>.

5. А.Нурматов, Ш. Жабборов, И.И. Ҳафизов, Л.Тагаева.Қорабайир зотли тойларнинг ўсиш ривожланишини жадаллаштиришнинг илғор технологияси. Toshkent davlat agrar universiteti hamda "Science and innovation" xalqaro ilmiy jurnali hamkorligida tashkil etilgan "Smart texnologiyalarni qishloq xo'jaligiga tadbiq

etish va rivojlantirish" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman konferensiyasi materiallari, 2024/5/30, Тошкент, Тош ДАУ, 200-206 б.

6. БД Аллашов, С Жамолов Чорвачиликда озука базасини мустахкамлашда инновацион усулда кашкарбедани бошокли экинлар билан аралашма холда экиб етиштиришнинг ахамияти // Самарқанд ветеринария медицинаси институти Тошкент филиалида 2021 йил 30-март куни бўлиб ўтган илмий-амалий анжуман тўплами. Тошкент-2021. 100-бет

7. БД.Аллашов, С.Г.Жамолов, Д.Р.Жураева Сувсизликка ва иссикка чидамли булган озукабоп экинларнинг хорижий нав ёки намуналарини танлаш. Ж.Science and innovation. Special №8, С.285-296

8. Жабборов Ш, Б.Аллашов, Л.Тагаева. Технология интенсивного выращивания жеребят карабаирской породы в условиях Узбекистана. Вестник Ошского государственного университета. Сельское хозяйство: агрономия, ветеринария и зоотехния. 2024/6/28.№ 2 (7), с-288-296

9. И.И.Хафизов, А.И.Хафизов. Отларнинг қадимий аждодларининг ўзига хос хусусиятлари. Тошкент давлат аграр университети ҳамда “Science and innovation” халқаро илмий журнали ҳамкорлигида ташкил этилган “Smart технологияларни қишлоқ хўжалигига тадбиқ этиш ва ривожлантириш” мавзусидаги халқаро илмий-амалий анжуман, Тош ДАУ, Тошкент, 30 май, 2024 йил, 133-138 бет.

10. И.И.Хафизов.Қорабайир зот отлари генофондининг генетик хилма-хиллиги. “Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги” журнали. “AGRO ILM” иловаси, махсус сон, (3) (96), Тошкент, 2023 йил, 45-47 б.

11. Нурматов А.А., Хафизов И.И. Карабаирская порода лошадей – “золотой фонд” Узбекистана. Вестник Ошского государственного университета сельское хозяйство:агрономия, ветеринария и зоотехния. г.Ош., Т-ISSN:1694-8696, №2 (7)/2024, С.212-218.

12. Нурматов А.А., Хафизов И.И., Карибаева Д.К. Скороспелость жеребят кара-баирской породы и их помесей с фризской породой Скороспелость жеребят карабаирской породы и их помесей с фризской породой. Актуальные вопросы совершенствования технологии производства и переработки продукции сельского хозяйства: Мосоловские чтения: материалы международной научно-практической конференции/ Мар.гос.ун-т. – Йошкар-Ола, 2024. Вып. XXVI, С.486-490.

13. Нурматов А.А., Хафизов И.И., Карибаева Д.К.Селекционные типы лошадей ка-рабаирской породы. Современные состояние и перспективы развития агропромышленного комплекса Сибирского региона и сопредельных территорий. Материалы III-ей международной научно-практической конференции. Министерство науки и высшего образования Российской Федерации ФГБОУ ВО “Тувинский госдарственный университет”. г. Кызыл, С.86-89.

14. Тўрақулов З.Т., Мухторов А.З., Холмирзаев Д.Х. Йилқичилик. Ўқув қўлланма,Тошкент, “Меҳнат”, 1985 йил.

101	Abdykarimova SH.A., Dyussembayev S.T., Serikova A.T. Features of using natural aluminosilicates-bentonite and zeolites in agriculture	388
102	Boybulov B.Sh., Ulug‘muradov A.D., Xatamov A.X. Qo‘ychilik tarmog‘ini rivojlantirishning muhim omillari	392
103	Рўзиев Н.Р., Акназаров Д.К. Акчасой типдаги қўйларнинг экстерьер хусусиятлари	396
104	Рўзиев Н.Р., Гаибназаров Д.А., Юлдашева А.М. Гўшт-ёғ маҳсулдорлик йўналишидаги акчасой типига мансуб қўйларнинг тирик вазни	400
105	Turganbayev R.U., Yerimbetova J.B. Ustyurt sharoitida tuyalar jun mahsuldorligining tug‘im yoshi va yaylov hududlariga bog‘liqligi	404
106	Suyunova Z.B., Yaxyayev B.S. Organik moddalar hazmlanishi va sigirlar sut mahsuldorligiga ratsion tarkibining ta’siri	408
107	Axtamova M.T. Ozuqaviy qo‘shimchalardan foydalanishning qoramollar sut mahsuldorligiga ta’siri	411
108	Ҳафизов И.И. Отларини бонитировка қилиш тамойиллари	415
109	Ҳафизов И.И. Отларнинг экстерьер ва уни баҳолаш	419
110	Ҳафизов И.И. Отларда интерьер кўрсаткичларини ўрганишнинг илмий-амалий аҳамияти	423
111	Boybulov B.Sh. Hisor zotli qo‘ylarni bosh sonini ko‘paytirish va naslini yaxshilash	427
112	Boybulov B.Sh., Xoliqov N., Buxarova M. Issiq iqlim sharoitida mahalliy ozuqalar va xorijiy faol biologik qo‘shimchalardan foydalanib sigirlarning sut mahsuldorligini oshirish	431
113	Xolmatov A.X., Xodjaev U.T. Yosh parrandalarni organik ozuqa qo‘shimchalari bilan oziqlantirishning ahamiyati	434
114	Xolmatov A.X., Xodjaev U.T. Uy sharoitida g‘ozlarni parvarishlash texnologiyasi	438
115	Акназаров Д.К. Туркиядан импорт қилинган ангор зотли она эчкилардан туғилган авлодларнинг тирик вазн кўрсаткичлари	441
116	Erqulov U.U. Simmental zotli tanachalarni eksteryer ko‘rsatkichlari	445
117	Kaniyazova A.A., Erdanova G.M. Tuxum yo‘nalishidagi dominant D-149 tovuqlarining maxsuldorlik xususiyatlari haqida	447
118	Jo‘rayeva D.R. Asalari zahari va uni tavsifi	451
119	Jo‘rayeva D.R. Asalari zahari va uni olish usullari	454
120	Jo‘rayeva D.R. Фацелия бу	459
121	Karshiyev Z.A. Zaanen hamda kamori zotli naslli takalar bilan mahalliy echkilarni chatishtirishdan olingan birinchi avlod duragaylarning tirik vazn dinamikasi va o‘shish ko‘rsatkichlari	462
122	Улугмуратов А.Д., Исматова Р.А., Л.Х.Ахмадалиева Актуальность правовой охраны изобретений в НИИветеринарии	467
123	Туткышбай И.А., Оспанова М.С. Исследование домашних индивидуальных собак на туберкулез	470
124	Сарыбаев Ы.У. Иммуноферментное определения эстрадиола в	475